

2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К., 1991.
3. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – С. 124–128.
4. Бондаренко А.І. Культура ділового мовлення вчителя. – Ніжин, 2000.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки // Іван Огієнко (незабутні імена української науки): Тези доп. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-й річниці від дня народження професора Івана Огієнка (26–27 травня 1992). – Ч. 1. – Львів, 1992. – С. 4.
6. Російсько-український словник ділової мови. – К., 1979.
7. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
8. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К., 1994. – С. 182–184.

І.І.Киричок

Готовність майбутніх вчителів-філологів до використання емпатії як умови розвивального впливу у міжособистісних стосунках

Постановка проблеми. В умовах розвитку освіти та інтеграційних процесів, глобалізації постає проблема підготовки вчителів, здатних до встановлення діалогічної взаємодії. Суб'єкт-суб'єктна парадигма освіти вимагає від педагога гуманістичної установки, проникнення вчителя у світ переживань та почуттів дитини, готовності приймати співрозмовника, взаємодіяти з ним. Це можливо за умови розвитку емпатійності у вчителя. Саме емпатійне розуміння визнається вченими одним з центральних якостей особистісно орієнтованого вчителя [8, с. 115].

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. Проблемами професійної установки на емпатійні способи взаємодії займалися: Р.Астаханов, М.Барна, Ч.Лопсін, Т.Мінько, Т.Волошина, А.Меграбян, М.Удовенко, Н.Амінов, Н.Янковська, Р.Мей, М.Юсупов, К.Роджерс та ін. Психологами розроблені методи емпатійного слухання (К.Роджерс), створені спеціальні програми навчання навичок емпатії психотерапевтів, вчителів (А.Голдстейн, Т.Гордон), програми соціально-психологічного тренінгу емпатії для молодших школярів та підлітків (М.Удовенко), тренінгова програма для практичних психологів (М.Барна). Однак їх аналіз показує, що питання готовності майбутніх

вчителів до використання емпатії як умови розвивального впливу вивчено ще недостатньо.

Метою нашого дослідження є виявлення рівня готовності майбутніх вчителів-філологів до використання емпатії як важливої умови розвивального впливу в міжособистісних стосунках з учнями. Робота педагога не буде ефективною без наявності сформованого вміння розуміти внутрішній світ іншої людини, відгукуватися на її глибинні переживання, без здатності проникнутися її труднощами, особистісними проблемами. Завдяки емпатії забезпечується можливість пізнання не тільки іншої людини, багатогранності її суті, а й чуттєвого збагачення стану, пізнання самого себе, своїх власних потенційних можливостей.

Виклад основного матеріалу. Вивчення специфіки емпатії у педагогічному впливі стикається з необхідністю дослідження стану готовності педагога до певного способу дії. На основі аналізу зарубіжних і вітчизняних концепцій установки можна виділити окремий вид – професійна установка як форма вияву психологічних установок у професійній діяльності, які тлумачаться як прагнення оволодіти професією (А.Маркова), готовність суб'єкта до виконання обов'язків, норм, вимог, визначеної ролі (К.Левітан). Розуміння професійної установки вчителя дозволяє говорити про педагогічну установку як вид професійної, яка являє собою особистісне утворення і виявляється в умовах реалій повсякденного життя, пов'язана з минулим досвідом суб'єкта особистості.

Педагогічна практика доводить, що емпатія як особистісна установка в діяльності вчителя виявляється недостатньою на всіх етапах навчально-виховного процесу. Професійна установка вчителя на емпатію у взаємодії з учнями (на співробітництво, на сприйняття настроїв учнів, реакція самого вчителя на ці настрої) обумовлюється готовністю вчителя до продуктивної взаємодії.

Для виявлення типів професійних установок на сприйняття учнів було проведено дослідження, у якому брало участь 68 студентів філологічного факультету Ніжинського державного університету, за допомогою методики Ф.Фідлера для діагностування професійних установок майбутніх вчителів на сприйняття учнів (у модифікації І.Волкова, Н.Хрящевої, А.Шалито). Було виявлено 5 груп респондентів, кожна з яких відповідає одному з 5 професійних установок:

- майбутні педагоги з активно-позитивною установкою (8 чол.);
- майбутні вчителі з нейтральною чи байдужою установкою (12);
- студенти з ситуативною установкою (13 чол.);

- студенти з прихованою негативною установкою (17 чол.);
- майбутні педагоги з професійної установкою (18 чол.).

Отримані дані дають можливість зробити висновок про те, що переважна більшість студентів (52%) мають негативно-байдужу установку на сприйняття учнів.

Майбутні вчителі з активно-позитивною установкою мають такі характеристики емпатійного способу взаємодії: вони дають емоційний відгук на переживання учнів, вміють передбачати наслідки поведінки учнів, передбачувати події, спираючись на почуття. Вони здатні оцінювати стани, почуття, наміри, людей за невербальними проявами, мають високу чутливість до характеру й відтінків людських стосунків, здатні знаходити відповідний тон спілкування з різними учнями, уміють аналізувати складні ситуації взаємодії.

Майбутні вчителі з функціональною установкою мають такі характеристики емпатійного способу впливу взаємодії: вони дають недостатній емоційний відгук на переживання партнера у спілкуванні, не завжди правильно оцінюють стани, почуття, наміри людей за невербальними ознаками. Недостатня чутливість до невербальної експресії знижує здатність розуміти учнів, що позначається на зниженій чутливості до людських стосунків. Студенти цієї групи не завжди можуть знаходити відповідний тон спілкування з учнями в різних ситуаціях взаємодії.

Педагоги з нейтрально-байдужою професійною установкою дають емоційний відгук на стан партнера, відчуваючи при цьому протилежні переживання, оскільки вони погано розуміють зв'язок між поведінкою і її наслідками. Педагоги з цим типом професійної установки недостатньо володіють мовою рухів, поглядів, жестів, тому в спілкуванні орієнтуються на зміст вербального спілкування. У взаємодії з іншими людьми вони не завжди можуть знаходити відповідний тон спілкування, оскільки не володіють достатнім репертуаром вираження ролівої поведінки.

Педагоги з ситуативною професійною установкою дають емоційний відгук на стан партнера, відчуваючи при цьому хворобливо розвинене співпереживання, вони не завжди здатні передбачити події, які ґрунтуються на розумінні почуттів, намірів учнів, оскільки високий рівень емоційності не дає можливості правильно розпізнати складні ситуації взаємодії з учнями, їм недостатньо адекватно вдається оцінити навчальні ситуації, вони відчувають труднощі в аналізі взаємодії.

Педагоги з прихованою негативної установкою не дають емоційного відгуку на стан учня. Вони погано розуміють мову тіла, жестів, часто не розуміють контексту слів учнів, оскільки не враховують супровідні його реакції, погано адаптуються до різних систем стосунків між учнями та колегами.

З метою виявлення наявного рівня розвитку емпатійності майбутніх вчителів було проведено емпіричне дослідження зі студентами 3 курсу філологічного факультету Ніжинського державного університету. Вибірка становила 58 осіб. За даними дослідження було визначено, що рівень емпатії студентів-філологів ще недостатньо високий, особливо емпатії до дітей.

Результат діагностики емпатійності майбутніх вчителів

Загальний рівень емпатії	Дуже високий рівень 8%	високий рівень 9%	середній рівень 73%	низький рівень 10%
Рівень розвитку емпатії з дітьми	2%	17%	61%	20%

У результаті дослідження ми дійшли висновку, що у більшості студентів (73%) середній рівень емпатії з дітьми. 17% студентів з високим та дуже високим рівнем емпатії не засвідчило наявності високих показників емпатії до дітей: лише у 19% респондентів високий та дуже високий рівень розвитку емпатії до дітей. Причинами таких показників емпатії майбутніх учителів можуть бути умови та стиль сімейного виховання, вплив особистісних установок, особливості підготовки вчителів (орієнтації на опанування знань, отримання оцінки, а не на особистісний розвиток, формування професійно необхідних вмінь та навичок).

З метою розвитку емпатії створена спеціальна програма тренінгу для майбутніх вчителів при вивченні курсу "Основи педагогічної майстерності". Подані вправи варто використовувати при вивченні тем "Активне педагогічне слухання та розуміння партнера", "Конфлікт у педагогічному процесі та шляхи його подолання", "Емпатія як умова розвивального впливу в міжособистісних стосунках", "Педагогічний такт як стратегія поведінки у спілкуванні".

Рольова гра "Телефон довіри"

Мета. Сформувати емпатійні здібності в студентів, розвиток здатності до вчування у стан іншої людини, формування вміння виявляти підтримку та розуміння дитини.

У ролі консультанта телефону довіри виступає бажаний учасник, котрий займає стілець в центрі приміщення. Інші учасники грають роль клієнтів, які звертаються з різними проблемами до спеціаліста. Проблематику може задавати ведучий або самі учасники (наприклад, клієнт-суїцидент хоче вчинити самогубство; жінка, в якій помер чоловік; клієнт у депресивному стані). Завдання консультанта –

спілкуючись з особою по телефону (без візуального контакту), встановити емпатичний контакт з клієнтом, зрозуміти й проіннятися внутрішніми переживаннями клієнта, встановити основну проблему клієнта й надати психологічну підтримку. Після бесіди учасники обговорюють ситуації. Кожен може спробувати себе в ролі консультанта.

Зворотній зв'язок. Учасники обговорюють запитання: "Як ви себе почували в ролі клієнта (консультанта)?" "З якими труднощами ви стикалися?"

Вправа "Я відчуваю"

Мета. Розвиток емпатійного слухання, формування здатності входити в стан учня, вступати в контакт з його переживаннями.

Інструкція. "Прочитайте речення, зробіть хвилину паузу, опишіть почуття мовця (найперше, що спаде вам на думку). Згодом прочитайте речення і знову перевірте себе для впевненості. Іншого разу спробуйте дати відповідь щодо кожного речення. Не бійтеся вживати не тільки окремі слова, а й цілі фрази".

Приклади висловлювань мовця:

1. Що тут за хаос? Кожен готовий розмовляти, але ніхто не готовий слухати. Невже ви такі егоїсти, що не можете знайти часу, щоб вислухати один одного?

а) Ваша негайна відповідь: "Я відчуваю....."

б) Ваша відповідь після певного роздуму: "Я відчуваю....."

2. Ми з вами ворогували тижнями, не слухаючи один одного, займаючись кожен своїми справами. Гадаю, що сьогодні ми зробили те, чого найбільше боялися: ми заговорили один з одним. Знаєте, було дуже приємно звертатися до вас, говорити з вами особисто, аніж кричати на вас.

а) Ваша негайна відповідь: "Я відчуваю....."

б) Ваша відповідь після певного роздуму: "Я відчуваю....."

Вправа "Я в тобі впевнений"

Мета. Створення довірливої психологічної атмосфери, вдосконалення емпатійних здібностей, емоційної чутливості та відкритості.

Кожен учасник підходить до особи, яка стоїть навпроти, бере її за руки і, звертаючись до неї, продовжує фразу: "Я в тобі впевнений" (наприклад, "Бо ти ніколи не зрадиш..."). Ведучому (викладачу) слід звернути увагу на те, що ці висловлювання були насправді щирими й правдивими. Після завершення звернень усі сідають на свої місця для обговорення вправи.

Зворотній зв'язок. Активне обговорення в групі ефективності даної вправи. Кожен учасник дає відповіді на питання: "Що я відчував при виконанні завдання?" Ведучому слід звернути увагу членів групи на важливість встановлення довірливих стосунків між вчителем та учнем, що можливо завдяки емпатії (проникливості, чутливості).

Дискусія "Чи потрібна мені емпатія?"

Мета. Виявлення рівня обізнаності учасників щодо проблеми емпатії, розуміння її актуальності.

Учасникам ставиться запитання: "Чи потрібно мені вміння співчувати та співпереживати іншим людям? Чому?", на яке вони повинні знайти якомога більше відповідей. Учасники швидко висловлюють усі ідеї, котрі спадають їм на думку. Ці ідеї записуються без коментарів та оцінок. Після висловлення думок відбувається активне обговорення проблеми і ведучий робить підсумок. Ведучий повинен бути готовий до того, що можуть виникнути різні погляди на проблему.

Вправа "Зрозумій іншого"

Мета. Формування здатності входити в стан учня, вступати в контакт з його переживаннями.

Кожний учасник повинен упродовж 2–3 хв. змалювати настрої одного з партнерів, тобто уявити собі при цьому людину, її стан, настрої, переживання, описати на папері. Потім усі нотатки зачитуються вголос, а той, чий настрої описували, співвідносить свій настрої з описаним, підтверджує або не підтверджує достовірність почутого. Обговорення при цьому не потрібне.

Вправа "Обери жести"

Мета. Розвиток емпатійного слухання, формування здатності входити в стан учня, вступати в контакт з його переживаннями.

Учасники сідають колом. Кожен отримує завдання: впродовж 5 хвилин розповісти якусь найсмійшнішу історію зі своєї практики, потім треба згадати найтяжчу. При цьому потрібно стежити, щоб розповідь була виразною та цікавою. Можна використовувати пози, жести, міміку.

Потім обговорюються найвдаліші індивідуальні жести: у когось це будуть руки, у іншого – усмішка, оригінальне словосполучення. Кожному слід обрати для себе найвиразніший жест.

Вправа "Чуття"

Мета. Формування здатності входити в стан учня, вступати в контакт з його переживаннями.

Учасники стають колом ближче один до одного, беруться за руки. Потримайте руку сусіда в своїй і спробуйте, не розплющуючи очей, сконцентруватись на долоні. Тепер подумайте, що ви можете сказати про емоційний стан людини, яка стоїть поряд? Необхідно обговорити свої почуття. Кожен оцінює роботу колеги за 5-бальною шкалою.

Гра "Позиційне спілкування"

Гра проводиться у 3 етапи. На першому 2 учасників програють ситуацію "Учитель – учень". Можна обрати такі теми: "Учень зірвав урок", "Учень курить у школі". Визначаються комунікативні позиції: учитель виступає суворим, реалізує формально-оцінювальний тип спілкування, учень – виправдовується. Обговорення ситуації в групі.

На другому етапі програється така сама ситуація, але вже міняються комунікативні позиції: учитель переходить на стиль умовляння, а учень поводить зарозуміло, з викликом. Обговорюються причини виникнення ситуацій залежно від вчителя та учня, а також можливості уникнення таких ситуацій.

На третьому етапі організовується груповий пошук засобів, що допомагають учителю налагодити психологічно повноцінне спілкування з учнями.

Вправа "Чую очима"

Мета гри – розпізнати людину, не розпитуючи про неї, проникнути в думки, що ретельно приховуються нею під час спілкування; краще зрозуміти відчуття небагатослівної людини.

Два учасники сідають у центр кола спиною один до одного й починають спілкування на актуальну тему. Після закінчення діалогу вони аналізують, наскільки комфортно вони почувалися, чим спричинено їх почуття в різних ситуаціях спілкування, у тому числі й обличчям одне до одного, але в різних положеннях: стоячи, сидячи, відкинувшись на спинку стільця, тримаючи руки й ноги перехрещеними, нахилившись уперед, направивши носки ніг і коліна один до одного, демонструючи долоні й розгорнувши поли піджака та ін.

Вправа "Емпатія"

Гра спрямована на розвиток уміння підтримувати контакт очей, розуміти співрозмовника.

Один з учасників виходить з аудиторії, решта називає три найкращі його риси характеру або зовнішності. "Охоронець інфор-

мації" записує, ким, коли і що було сказано. Гравець, який повертається, орієнтуючись на міміку, очі, має визначити авторів висловлювань. Група допомагає підказками: "гаряче", "тепло", "холодно".

Висновки. Отже, дослідження проблеми готовності майбутніх вчителів-філологів до використання емпатії як умови розвивального впливу в міжособистісних стосунках дало змогу встановити, що у більшій половині студентів філологічного факультету недостатньо сформований рівень емпатії з дітьми, переважна більшість студентів (52%) мають негативну і байдужу установку на сприйняття учнів, що свідчить про недостатню готовність більшості майбутніх вчителів до подальшої педагогічної діяльності. Це дає підстави наголошувати на необхідності створення тренінгових занять з метою розвитку вмінь розуміти, відображати та переживати емоційні стани учнів у різних ситуаціях, посилення емоційної чутливості, здатності до співчуття, розвитку навичок емпатійного слухання.

Перспективи подальших розвідок. Стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, а розкриває можливості для подальших досліджень, зокрема проведення експерименту в контрольних та експериментальних групах, порівняльний аналіз розвитку емпатії у студентів різних факультетів, простеження динаміки явища емпатії на різних курсах упродовж тривалого періоду навчання студентів, порівняльний аналіз кількісних даних розвитку емпатії студентів-філологів до та після педагогічної практики.

Література

1. Астаханов Р. Психологическое воздействие и профессиональная установка педагога на эмпатийный способ взаимодействия // Психологическая наука и образование. – 2007. – №1. – С. 93–102.
2. Барна М.В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №12. – С. 50–56.
3. Василишина Т.В. Емпатійні здібності вчителів. Психологічний аспект // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №5. – С. 16–21.
4. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація. – К.: Видавничий центр "Академія", 2006. – 256 с.
5. Кайрис С.Д. Емпатия как фактор педагогической профпригодности // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №3. – С. 42–45.
6. Лопсин Ч.И. Социально-психологические аспекты эмпатии личности // Журнал прикладной психологии. – 2003. – №4–5. – С. 100–103.
7. Мінько Т. Емпатія як умова розвивального впливу у міжособистісних стосунках // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №2. – С. 32–40.
8. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.